

ДО ВЕСНЯНО-ЛІТНЬОЇ ОРНІТОФАУНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «КРЕМЕНЕЦЬКІ ГОРИ» (ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ)

О.О. Чован, аспірант¹

В.В. Казанник, аспірант¹

А.В. Турчик, аспірант¹

Л.О. Гоцкалюк, науковий співробітник²

І.Р. Бобрик, науковий співробітник²

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

² Національний природний парк «Кременецькі гори», м. Кременець

Національний природний парк «Кременецькі гори» створений згідно Указу Президента України від 11 грудня 2009 року за № 1036 «Про створення національного природного парку «Кременецькі гори», є об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Загальна площа становить 6951,2 га. Парк розташований на території Кременецького та Шумського районів Тернопільської області, межує з Рівненською областю і входить до складу Волино-Подільської височини. Простягається з північного сходу на південний захід на 60 км. Самі гори не є суцільним хребтом, а складаються з окремих підвищень – гір-останців, що є яскравим прикладом ерозійних гір. Відносні висоти сягають 200 м, абсолютні – понад 400 м. Нижня і середня частина схилів вкриті лісами штучного походження. У системі зоogeографічного районування територія НПП «Кременецькі гори» належить до Подільсько-Придністровської дільниці та дільниці Малого Полісся Української лісостепової зоogeографічної округи, що входить до лісостепової провінції Європейсько-Сибірської підобласті Палеоарктичної зоogeографічної області. У природному рослинному покриві досліджуваної території переважають ліси (понад 60%). Так, на сірих лісових ґрунтах ростуть дубово-грабово-ясенові, дубово-грабові, дубово-соснові, соснові, ялинові та похідні від них грабові ліси, рідше – соснові та дубово-сосново-грабові. На невеликих площах зустрічаються букові, буково-соснові та інші насадження [9]. Переважання лісових екотопів обумовлює найбагатше видове багатство саме деревно-чагарникового орнітофауністичного комплексу. Степові та лучні ділянки парку представлені степовими схилами, узліссями, суходільними та заплавними луками в долинах малих річок та струмків. Суходільні луки займають значні площи на схилах гір, ярів, лісових галечинах, по узліссях, тобто там, де з певних причин не здійснювалось

розорювання земель. Саме ці відкриті біотопи репрезентують лучно-степовий фауністичний комплекс. Середні та великі за розміром річки в досліджуваному регіоні відсутні, проте на прилеглих до парку територіях розміщується велика кількість штучних водойм, які створюють сприятливі умови для гніздування птахів водно-болотного фауністичного комплексу. У населених пунктах, що прилягають до парку, поширені синантропні види птахів.

В орнітофауністичному відношенні територія НПП «Кременецькі гори» залишається мало дослідженою. Деякі відомості з фауни птахів містяться в загальних фауністичних роботах середини ХХ століття [6; 14; 16]. Також є публікації результатів дослідження орнітофауни та замітки про зустрічі птахів на суміжних територіях [4; 8; 9; 10; 13; 15]. Під час створення парку йому були передані деякі ділянки від природного заповідника «Медобори», де з 90-х рр. ХХ ст. працювали і працюють такі вчені як В.С. Талпош, А.І. Гузій, М.І. Майхрук, С.А. Сторожук, Я.І. Капелюх [3; 4; 5].

Під час експедицій 09-11.07.2012 р. та 13-18.05.2013 р. у рамках інвентаризації біологічного різноманіття парку нами були проведені дослідження пташиного населення. Матеріал збирався під час піших екскурсій та автомобільних виїздів у намічені точки парку. Обліки проводили за допомогою маршрутного методу [12], методу обліку з однієї точки та методу тотального обліку з однієї точки, якщо дозволяв рельєф місцевості [11]. Птахів виявляли за голосовими сигналами та візуально з використанням польових біноклів з 8-ми та 10-кратним збільшенням. Визначення птахів проводили за допомогою визначника «Птахи фауни України» [20], для зйомки використовували фотокамеру з 35× оптичним зумом.

За результатами досліджень виявлено 98 видів птахів, які відносяться до 16 рядів: Пірникозоподібні (*Podicipediformes*) – 1 вид, Пеліканоподібні (*Pelecaniformes*) – 1, Лелекоподібні (*Ciconiiformes*) – 4, Гусеподібні (*Anseriformes*) – 3, Соколоподібні (*Falconiformes*) – 7, Куроподібні (*Galliformes*) – 1, Журавлеподібні (*Gruiformes*) – 3, Сивкоподібні (*Charadriiformes*) – 6, Голубоподібні (*Columbiformes*) – 3, Зозулеподібні (*Cuculiformes*) – 1, Совоподібні (*Strigiformes*) – 1, Серпокрильцеподібні (*Apodiformes*) – 1, Сиворакшеподібні (*Coraciiformes*) – 1, Одудоподібні (*Upupiformes*) – 1, Дятлоподібні (*Piciformes*) – 4, Горобцеподібні (*Passeriformes*) – 60 видів. Згідно основних міжнародних та національних охоронних категорій [19], під охороною Бернської конвенції знаходиться 89 з 98 відмічених видів,

Бонської конвенції – 30, Вашингтонської – 8 видів. Один вид – деркач (*Crex crex*) – занесений до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи. Один вид має охоронний статус згідно Європейського червоного списку – чайка (*Vanellus vanellus*). До Червоної книги України [21] з відмінених птахів занесений лунь лучний (*Circus pygargus*). Не віднесені до жодної з природоохоронних категорій лише 9 видів птахів: мартин жовтоногий (*Larus cachinnans*), припутень (*Columba palumbus*), шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*), сойка (*Garrulus glandarius*), сорока (*Pica pica*), галка (*Corvus monedula*), грак (*Corvus frugilegus*), ворона сіра (*Corvus cornix*) і горобець хатній (*Passer domesticus*).

Орнітофауна досліджуваної території репрезентує основні біотопи місцевості: лісовий, водно-болотний, лучний, синантропний, які, в свою чергу, визначені природними орнітофауністичними комплексами (водно-болотними та біляводними, лісовими та деревно-чагарниковими, лучними та лучно-степовими, антропогенно зміненими). У зв'язку з переважанням на території парку лісових угруповань, найбільш представлений деревно-чагарниковий фауністичний комплекс – 43 види птахів. Фоновими представниками цього комплексу є типові лісові птахи – щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), вівчарик жовтобрюхий (*Phylloscopus sibilatrix*), вільшанка (*Erythacus rubecula*), дрозди чорний (*Turdus merula*) і співочий (*Turdus philomelos*), синиця велика (*Parus major*), зяблик (*Fringilla coelebs*), зеленяк (*Chloris chloris*). Звичайними видами є крутиголовка (*Jynx torquilla*), дятел звичайний (*Dendrocopos major*), сойка, мухоловка білошия (*Ficedula albicollis*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*), гаїчка болотяна (*Parus palustris*), синиця блакитна (*Parus caeruleus*), повзик (*Sitta europaea*), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). На ділянках, де лісові масиви чергаються з відкритими біотопами, часто зустрічаються горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), зозуля (*Cuculus canorus*), одуд (*Upupa epops*), вивільга (*Oriolus oriolus*), крук (*Corvus corax*), чикотень (*Turdus pilaris*), щиглик (*Carduelis carduelis*), коноплянка (*Acanthis cannabina*). На зарослих чагарниками луках звичайними видами є сорокопуд терновий (*Lanius collurio*) та кропив'янка сіра (*Sylvia communis*). Серед представників денних хижих птахів деревно-чагарникового фауністичного комплексу найчастіше зустрічався канюк звичайний (*Buteo buteo*). До деревних насаджень у населених

пунктах та на їх околицях тяжіють припутень, берестянка звичайна (*Hippolais icterina*), щедрик (*Serinus serinus*). До нечисельних лісових птахів належать яструб великий (*Accipiter gentilis*), сова сіра (*Strix aluco*), кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*), вівчарик весняний (*Phylloscopus trochilus*), синиця чорна (*Parus ater*). Такі види як осоїд (*Pernis apivorus*), підсоколик великий (*Falco subbuteo*), жовна чорна (*Dryocopus martius*), мухоловка мала (*Ficedula parva*), синиця чубата (*Parus cristatus*) є спорадично поширеними і зустрічаються лише зрідка.

Багатим у видовому відношенні є водно-болотний орнітофауністичний комплекс – 24 види, серед яких типовими є чапля сіра (*Ardea cinerea*), крижень (*Anas platyrhynchos*), лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), лиска (*Fulica atra*), мартини звичайний (*Larus ridibundus*) та жовтоногий (часто зустрічали численні – до 70 ос., очевидно, бродячі зграї цих птахів). У мішаному лісі біля с. Великі Бережці Кременецького р-ну існує колонія чаплі сірої з понад 20 гнізд, влаштованих на верхівках сосен. Серед горобиних птахів біляводного фауністичного комплексу фоновими видами є очеретянки лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*) та велика (*Acrocephalus arundinaceus*). Дещо рідше трапляються бугайчик (*Ixobrychus minutus*), курочка водяна (*Gallinula chloropus*), очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*). Слід відмітити високу чисельність лебедя-шипуна (*Cygnus olor*), який ще в середині ХХ ст. був рідкісним залітним птахом Західної України, але вже в 90-х рр. спорадично гніздився в Тернопільській області [5; 15]. Ми відмічали гніздування лебедів на прилеглих до території парку штучних стоячих водоймах в околицях сс. Великі Бережці та Мала Горянка Кременецького району. За свідченнями місцевих жителів, птахи також гніzdяться на ставках в околицях сс. Дунаїв і Лішня Кременецького р-ну та с. Кудлаївка Шумського р-ну, де їх спостерігають протягом останніх 20 років. На ставку в с. Рудка Кременецького р-ну 18.05.2013 р. спостерігали скupчення шипунів з 26 ос. Серед крячків (р. *Chlidonias*) відмічали лише білощокого (*Chlidonias hybrida*); це звичайний птах біляводних біотопів. До 2000-х рр. крячок білощокий у Західній Україні зустрічався в невеликій кількості під час міграцій та зрідка на гніздуванні [5; 14; 17]. Проте, за останні роки чисельність цих птахів значно зросла. Малочисельними видами водно-болотного орнітофауністичного комплексу є пірникоза велика (*Podiceps cristatus*), чирянка велика (*Anas querquedula*), мартин

сивий (*Larus canus*), баранець звичайний (*Gallinago gallinago*) (16.05.2013 р. на луках біля с. Білокриниця Кременецького р-ну відмічений ще токуючий самець), ластівка берегова (*Riparia riparia*), кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis*), кобилочка-цвіркун (*Locustella naevia*), очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*), вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*). На прилеглих до парку водоймах регулярно відмічали чепуру велику (*Egretta alba*), яка раніше була рідкісним залітним видом для Західної України [14; 18], а зараз є звичайним, проте нечисленним птахом. До кінця 90-х рр. ХХ ст. у природному заповіднику «Медобори» цей вид був відмічений лише одного разу під час весняної міграції, 16.03.1999 р. [5]. На сьогодні спостерігається зростання чисельності чепури великої й розширення ареалу в північно-східному напрямку [1]. Одного разу був відмічений рідкісний для даної території баклан великий (*Phalacrocorax carbo*) – 13.05.2013 р. двоє птахів летіли в околицях с. Дунаїв Кременецького р-ну. Згідно літературних даних, загалом у ХХ ст. баклан великий був рідкісним залітним птахом заходу України, відмічалися поодинокі випадки гніздування [14; 18].

Дещо біdnіший лучно-степовий фауністичний комплекс парку – 15 видів птахів. Серед типових представників слід відмітити лелеку білого (*Ciconia ciconia*), бджолоїдку звичайну (*Merops apiaster*), плиску жовту (*Motacilla flava*), трав'янку лучну (*Saxicola rubetra*), вівсянку звичайну (*Emberiza citrinella*). На межі лучно-степових ділянок і агроценозів зустрічаються перепілка (*Coturnix coturnix*) та жайворонок польовий (*Alauda arvensis*). Малочисельними видами є боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), деркач, чайка, трав'янка чорноголова (*Saxicola torquata*), просянка (*Emberiza calandra*). Як рідкісний птах відкритих біотопів парку відмічений щеврик лучний (*Anthus pratensis*). 17.05.2013 р. на території гідрологічного заказника «Горинський» неподалік с. Мала Горянка Кременецького р-ну спостерігали самця плиски жовтоголової (*Motacilla citreola*). Згідно літературних даних, цей вид не був відмічений ні на досліджуваній території, ні на суміжних ділянках [3; 5; 14]. Характерним мешканцем лук є лунь лучний. На території сусіднього заповідника «Медобори» цей вид відмічали лише два рази у вересні 1998 р. [5]. Ми спостерігали лучного луня у різних точках досліджуваної території: 15.05.2013 р. – два самці і самка над луками в зоологічному заказнику «Андруга» біля одноіменного села (Кременецький р-н), 16.05 – самця над полем неподалік від с. Стіжок Шумського р-ну та самця над

луками біля с. Білокриниця Кременецького р-ну. Була виявлена гніздова ділянка пари лунів на луках між сс. Білокриниця й Андруга (спостерігали шлюбні ігри, птахи носили матеріал для гнізда).

Антропогенно змінений орнітофауністичний комплекс представлений фоновими та типовими видами урбанізованого ландшафту, такими як голуб сизий (*Columba livia*), серпокрилець чорний (*Apus apus*), дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*), ластівки сільська (*Hirundo rustica*) та міська (*Delichon urbica*), галка, ґрак, мухоловка сіра (*Muscicapa striata*), горобець хатній. До рідкісних видів птахів-синантропів на досліджуваній території відноситься горихвістка звичайна (*Phoenicurus phoenicurus*), зокрема співаючий самець був відмічений 14.05.2013 р. у м. Кременець. Спостерігається тенденція до зниження чисельності виду по всій Україні [1].

До групи евритопних видів птахів, які зустрічаються в різноманітних біотопах, відносимо такі звичайні види як плиска біла (*Motacilla alba*), шпак звичайний, сорока, ворона сіра, горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*), горобець польовий (*Passer montanus*).

Найбільші площини території НПП «Кременецькі гори» займають лісові угруповання. Різноманітність типів лісів створює передумови для видового багатства лісового орнітофауністичного комплексу, який репрезентує як типові лісові види птахів так і рідкісні, характерні для Українського Полісся, види (синиці чорна та чубата, жовна чорна та ін.). Наявність старих лісових масивів створює сприятливі умови для мешкання вразливих видів, які зазвичай зазнають значного негативного впливу внаслідок ведення людиною лісового господарства. Такі орніtokомплекси є унікальними для досліджуваного регіону й потребують подальших моніторингових досліджень з метою виявлення та збереження рідкісних видів птахів лісового фауністичного комплексу, які, до того ж, можуть перебувати у даному регіоні на південній межі ареалу. Відсутність великих акваторій у межах парку та на прилеглих до нього територіях компенсує розвинута мережа штучних водойм з густою надводною рослинністю, а також малі річки й струмки з їх заплавами. Це створює умови для поширення водоплавних та біляводних видів птахів. Зокрема, відмічаємо ріст чисельності лебедя-шипуна, чепури великої, мартинів, появу баклана великого та крячка білощокого. Лучні та степові ділянки парку приваблюють птахів відкритих просторів. Відзначаємо декілька зустрічей луня лuchного з ймовірним гніздуванням на території парку, рідкісного в регіоні щеврика

лучного, враховуємо досить стабільні популяції охоронюваних на світовому та європейському рівнях чайки та деркача. Також лучні ділянки є важливими місцемешканнями для видів, які розширяють свій ареал (трав'янка чорноголова, плиска жовтоголова). Протягом останніх десятиліть відбувається певна синантропізація деяких видів птахів (боривітер звичайний, припутень), тому важливим є збереження сприятливих умов для їх існування у населених пунктах.

Загалом, територія національного природного парку «Кременецькі гори» є цінним об'єктом природно-заповідного фонду України й потребує подальших фауністичних, і зокрема орнітологічних, досліджень.

Список використаних джерел

1. Гаврись Г.Г., Полуда. А.М., Домашлінець В.Г., Фесенко Г.В., Давиденко. І.В., Боярчук В.П., Кузьменко Ю.В., Цуканова С.В., Тайкова С.Ю., Сипко А.В. Птахи України під охороною Бернської конвенції. – Київ, 2003. – 394 с.
2. Зубаровський В.М. Fauna України. – Т. 5. Птахи. – Вип. 2. Хижі птахи. – К.: Наукова думка, 1977. – 322 с.
3. Капелюх Я.І. Особливості орнітофауни заповідника «Медобори» та його околиць // Матеріали наукової конференції «Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття», присвяченої 75-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 8-10 вересня 1998 р.). – Канів, 1998. – С. 188.
4. Капелюх Я.І. Знахідка сипухи в околицях заповідника «Медобори» // Беркут. – 1999. – Т.8, Вип. 1. – С. 117.
5. Капелюх Я.І., Гузій А.І. Орнітофауна заповідника «Медобори» // Заповідна справа в Україні. – 2000. – Т. 6, Вип. 1-2. – С. 59-67.
6. Кістяківський О.Б. Fauna промислових птахів Полісся УРСР // Збірник праць зоологічного музею АН УРСР.– 1952.– № 25.– С. 11-34.
7. Марисова І.В. Матеріали до вивчення лісових птахів Тернопільської області // Наукові записки Кременецького педінституту, Т. III. – Тернопіль, 1957. – С. 140-160.
8. Марисова І.В. Мисливсько-промислові птахи північної частини Тернопільської області // Наукові записки Кременецького педінституту, Т. V. – Тернопіль, 1960. – С. 72.
9. Наукове обґрутування створення національного природного

парку «Кременецькі гори». – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – 87 с.

10. Новак В.О., Савчук О.В. Рідкісні хижі птахи Рівненської області // Матеріали 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 29-31.

11. Новикова Л.М., Карякин И.В. Методическое руководство по сбору полевых данных, их вводу в базы данных, предварительной камеральной обработке и выводу материалов для отчетов и Летописи природы. – Н. Новгород, 2008. – 116 с.

12. Равкин Е.С., Челинцев Н.Г. Методические рекомендации по комплексному маршрутному учету птиц. – М.: ВНИИ охраны природы и заповедного дела Госкомприроды СССР, 1990. – 33 с.

13. Савчук О.В., Новак В.О. Чорний лелека у Рівненській області // Матеріали 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 20-22.

14. Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. – Львов: Издательство Львовского университета, 1963. – 200 с.

15. Талпош В.С. Гусеподібні Тернопільської області // Матеріали 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 23-25.

16. Татаринов К.А. Fauna хребетних заходу України.– Львів: Львівський університет, 1973.– 257 с.

17. Fauna України: в сорока томах. – Т. 4. Птахи. / О.Б. Кістяківський; ред. д.б.н., проф. І.Г. Підоплічко. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. – 432 с.

18. Fauna України: в сорока томах. – Том 5. Птахи. – Вип. 1. / Л.О. Смогоржевський. – К.: Наукова думка, 1979. – 188 с.

19. Fauna України: охоронні категорії. Довідник. / О. Годлевська, І. Парнікова, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – Видання друге, перероблене та доповнене. – Київ, 2010. – 80 с.

20. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – К.: Українське товариство охорони птахів, 2002. – 416 с.

21. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. д.б.н., проф., члена-кореспондента НАН України І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.